

Vergaderjaar 1983–1984

17 297

Nadere regelen ten behoeve van transsexuelen omtrent het wijzigen van de vermelding van de kunne in de akte van geboorte

Nr. 10

NOTA NAAR AANLEIDING VAN HET EINDVERSLAG

Ontvangen 29 mei 1984

Naar aanleiding van het eindverslag dat de vaste Commissie voor Justitie heeft uitgebracht, merk ik, mede namens de staatssecretaris van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur het volgende op.

De leden van de P.v.d.A.-fractie wezen er nogmaals op, dat vanuit privacy-bescherming derden geen kennis zouden behoren te hebben van de geslachtswisseling, via de geboorteakte. Zij achtten het een goede zaak dat de privacy-problematiek met betrekking tot een aantal bepalingen van Boek 1 BW, onderwerp van een voorstel van wet zal worden. Wanneer zal dit voorstel van wet het departement verlaten, zo vroegen zij.

Binnenkort zal aan de ministerraad een wetsontwerp worden aangeboden waarin ook voorstellen worden gedaan met betrekking tot de beperking van de thans in artikel 28 Boek 1 BW voorziene openbaarheid van de registers van de burgerlijke stand.

Deze leden waren verder nog niet overtuigd door de redenering in de memorie van antwoord dat de deskundigen bij algemene maatregel van bestuur aangewezen worden en dat zij niet in de wet genoemd worden. De gevraagde verklaringen kunnen door een medicus en psycholoog gegeven worden. Aan welke deskundigen en disciplines denkt de regering nog meer, als de rechter moet oordelen over de vraag of de betrokkene uit medisch en psychologisch oogpunt voldoet aan de in de wet gestelde voorwaarden?

In de algemene maatregel van bestuur tot uitvoering van artikel 29b van Boek 1 BW worden als deskundigen aangewezen:

1. voor het opstellen van het onder a van artikel 29b bedoelde onderdeel van de verklaring:
 - a. geneeskundigen die voor het specialisme psychiatrie of voor het specialisme zenuw- en zielsziekten, hoofdrichting psychiatrie, staan ingeschreven in het register van erkende specialisten gehouden door de door de staatssecretaris van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur aan te wijzen beroepsorganisatie van geneeskundigen;
 - b. personen die de hoedanigheid van psycholoog hebben verkregen en als zodanig klinisch werkzaam zijn.
2. voor het opstellen van het onder b van dat artikel bedoelde onderdeel van de verklaring:

voor wat betreft het medisch onderdeel van de verklaring: geneeskundigen die voor het specialisme inwendige geneeskunde of voor het specialisme chirurgie staan ingeschreven in het onder 1 bedoelde register van erkende specialisten;

voor wat betreft het psychologische onderdeel van de verklaring: de deskundigen bedoeld onder 1.

3. voor het opstellen van het onder c van dat artikel bedoelde onderdeel van de verklaring: geneeskundigen die voor het specialisme inwendige geneeskunde of voor het specialisme chirurgie staan ingeschreven in het onder 1 bedoelde register van erkende specialisten.

De leden van de fractie van de P.v.d.A. wezen er op dat in de memorie van antwoord wordt gesteld, dat de transsexueel de vrijheid wordt gelaten zelf te bepalen welke personen als deskundigen de verklaring zullen opstellen. Zij achtten het een zeer zware belasting voor iemand, die een geslachtswisseling heeft ondergaan, om nogmaals voor een apart deskundigenteam te verschijnen. Het ware te prefereren dat degenen die de behandeling hebben uitgevoerd en begeleid, de verklaring kunnen ondertekenen. Deze gang van zaken zou de te volgen praktijk moeten worden.

Zoals ook in de memorie van antwoord (blz. 9) is uiteengezet, laat artikel 29b de mogelijkheid open dat in het concrete geval de verklaring wordt opgesteld door de artsen die hebben zorg gedragen voor de lichamelijke aanpassing van de transsexueel en de psychiater of psycholoog die de betrokkene hierbij heeft begeleid. De transsexueel is geheel vrij in de keuze van de personen die als deskundigen de verklaring zullen opstellen; dit kunnen bij voorbeeld de behandelend internist en psychiater zijn. Artikel 29b dwingt in ieder geval de transsexueel niet om zich tot een apart deskundigenteam te wenden ten einde een dergelijke verklaring te krijgen.

Voorts wilden de leden van de P.v.d.A.-fractie graag duidelijkheid hebben over de tijd die gemoeid zal zijn met de aanpassing van andere wetgeving aan het onderhavige voorstel van wet. Welke wetten en regelingen betreft dit? Zij gingen ervan uit dat de inventarisatie bij de nota naar aanleiding van het eindverslag toch zeker gereed zou zijn. Kan nader worden ingegaan op de aard van de wijzigingen in de Wegenverkeerswet, zo vroegen deze leden.

Hoeveel tijd de aanpassing van andere wetgeving aan het onderhavige wetsontwerp zal vergen, is thans niet aan te geven. Uit de inmiddels afgeronde inventarisatie is gebleken dat de wegenverkeerswetgeving op een aantal punten gewijzigd dient te worden. Zo zal in de Wegenverkeerswet geregeld dienen te worden dat de betrokken transsexueel, die in het bezit is van een rijbewijs, in het bezit kan komen van een nieuw rijbewijs, wanneer de rechterlijke last tot wijziging van de geslachtsaanduiding in de geboorteakte in het register van geboorten is ingeschreven. Het wetsontwerp inzake de verlenging van de geldigheidsduur van rijbewijzen, dat bij de Tweede Kamer in behandeling is, geeft hiervoor ruimte. In dit verband zal tevens een aanpassing van het Wegenverkeersreglement noodzakelijk zijn.

Voorts zal in de Wegenverkeerswet geregeld dienen te worden dat de betrokken transsexueel na wijziging van de geslachtsaanduiding in het bezit kan komen van een nieuw kentekenbewijs, indien de rechtbank tevens de voornamen heeft gewijzigd en als gevolg daarvan de voorletter(s) van de betrokkene veranderd zijn. In dit verband zal tevens een aanpassing van het Reglement kentekenregistratie noodzakelijk zijn.

Ten slotte zal het besluit van de minister van Verkeer en Waterstaat van 28 juli 1977, nr. R 50 550, houdende vaststelling van regelen betreffende de invaliden-parkeerkaart en de invaliden-parkeerschijf (Ned. Stcrt. 1977, 149) zodanig dienen te worden gewijzigd dat de betrokken transsexueel, die in het bezit is van een invaliden-parkeerkaart, na inschrijving van de rechterlijke last in het bezit kan komen van een nieuwe invaliden-parkeerkaart.

Deze leden drongen er ten slotte op aan dat het onderhavige voorstel van wet zo spoedig mogelijk na de aanvaarding door het parlement van

kracht wordt, en zagen op dit moment nog niet de problemen die de regering ziet ten aanzien van een spoedige inwerkingtreding.

Gelet op het feit dat uit de inventarisatie niet is gebleken dat het onderhavige wetsontwerp aanleiding zal geven tot belangrijke en ingrijpende wijzigingen in wettelijke regelingen, ben ik voorshands van mening dat de inwerkingtreding van het wetsontwerp niet op de aanpassing behoeft te wachten.

De memorie van antwoord gaf de leden van de C.D.A.-fractie nog aanleiding tot enkele vragen en opmerkingen.

Uit de memorie van antwoord blijkt dat de regering nog geen overzicht kan geven van de consequenties van de voorgestelde wettelijke regeling voor andere delen van de Nederlandse wetgeving dan het personen- en familierecht. Nu er sedertdien enige tijd is verstreken, beschikt de regering thans wellicht over meer gegevens. Gaarne zouden deze leden daarvan op de hoogte worden gesteld.

Zoals hierboven in antwoord op een vraag van de P.v.d.A.-fractie is uiteengezet, is uit de inmiddels afgeronde inventarisatie bij de andere departementen gebleken dat het voorliggende wetsontwerp zal leiden tot wijzigingen in de wegenverkeerswetgeving.

Hetgeen de regering aanvoert tegen het stellen van de leeftijdsgrens van 18 jaar als voorwaarde om met succes een beroep op het voorgestelde artikel 29a te kunnen doen, had de leden van de C.D.A.-fractie niet overtuigd. De regering stelt onder meer dat met de lichamelijke aanpassing pas op verantwoorde wijze een aanvang kan worden gemaakt, wanneer de verzoeker lichamelijk volwassen is. Voornoemde leden voerden evenwel aan dat het stellen van een leeftijdsgrens juist een garantie kan zijn dat de lichamelijke aanpassing ook inderdaad verantwoord geschiedt, indien een ingreep op jongere leeftijd nog niet op afzienbare termijn kan resulteren in een wijziging van de geboorteakte.

In het onderhavige wetsontwerp is geen leeftijdsgrens gesteld omdat de in artikel 29a geformuleerde voorwaarde, dat de verzoeker lichamelijk aan het verlangde geslacht moet zijn aangepast voor zover dit uit medisch of psychologisch oogpunt mogelijk en verantwoord is, er toe leidt dat vóór de leeftijdsgrens van 18 jaar nagenoeg geen verzoeken om administratieve aanpassing zullen worden gedaan, aangezien het eerste onderdeel van de lichamelijke aanpassing (hormoonbehandeling) pas op verantwoorde wijze kan geschieden wanneer de betrokkene lichamelijk volwassen is.

Met de lichamelijke aanpassing is zoveel tijd gemoeid, dat in de meeste gevallen het verzoek om wijziging van de geboorteakte geruime tijd na het bereiken van de achttienjarige leeftijd kan worden gedaan. Voor die – zeer zelden voorkomende – gevallen, waarin het uit medisch en psychisch oogpunt verantwoord en zelfs noodzakelijk is dat vóór de 18-jarige leeftijd de lichamelijke aanpassing plaatsvindt, leidt het wetsontwerp er niet toe dat met de administratieve aanpassing moet worden gewacht totdat de betrokkene een bepaalde leeftijd heeft bereikt. Het uitstellen van de administratieve aanpassing zou in dergelijke gevallen de geestelijke en maatschappelijke ontplooiing van de betrokkene ernstig kunnen schaden. Overigens zullen dergelijke verzoeken om wijziging van de vermelding van de kunne in de geboorteakte aan dezelfde voorwaarden moeten voldoen als de verzoeken van transsexuelen die de leeftijd van 18 jaar reeds hebben bereikt.

De leden van de C.D.A.-fractie merkten op dat uit het door de regering gegeven antwoord blijkt dat het inderdaad zal kunnen voorkomen dat een buitenlander aan wiens verzoek op grond van het derde lid van het voorgestelde artikel 29a is voldaan, in Nederland in juridische zin een andere kunne heeft dan in het land waarvan hij de nationaliteit bezit. De leden van de C.D.A.-fractie vroegen zich af of deze onwenselijke situatie niet onderwerp van beraad van de Internationale Commissie voor de Burgerlijke Stand zou dienen te zijn, en zo ja, of de regering dit zou kunnen bevorderen.

In het kader van de Internationale Commissie voor de Burgerlijke Stand zijn er maar weinig landen, die een regeling met betrekking tot de wijziging van geboorteakten van transsexuelen kennen (Duitsland en Italië). Het ligt niet in de verwachting dat dit aantal zich snel zal uitbreiden. In verband hiermee is het naar mijn mening niet zinvol het – overigens zeer belangrijke – vraagstuk van de erkenning van buitenlandse beslissingen strekkende tot wijziging van de geslachtsaanduiding in de geboorteakten van transsexuelen thans aan de orde te stellen in deze organisatie.

De leden van de fractie van de V.V.D. hadden met belangstelling kennis genomen van de memorie van antwoord op het onderhavige wetsontwerp.

Op verscheidene onderdelen hadden de aan het woord zijnde leden een bevredigend antwoord op hun vragen verkregen. Zo vernamen zij bij voorbeeld met een gevoel van opluchting, dat onder de woorden «*geslachtsrol*» of «*rollenpatroon*» niet behoeft te worden verstaan, een waardeoordeel van de wetgever, dat de mannelijke transsexueel zijn overtuiging, tot het andere geslacht te behoren, tot uitdrukking moet brengen in een verzorgende rol en de vrouwelijke transsexueel in een kostwinnersrol. In het verlengde hiervan deed zich wel de vraag voor, wat de wetgever zou kunnen verstaan onder de woorden in artikel 29b, lid a: «en zo mogelijk op andere daarbij te vermelden feiten of omstandigheden». Zij zouden het op prijs stellen, indien enige voorbeelden zouden worden gegeven.

Als voorbeelden van andere feiten of omstandigheden op grond waarvan de deskundige van oordeel is dat de door de verzoeker gestelde gender-identiteit van blijvende aard is, kunnen onder meer genoemd worden: de transsexueel staat al lange tijd onder behandeling van een psychiater of psycholoog omdat het gevoel tot het andere geslacht te behoren reeds op zeer jonge leeftijd is ervaren; de transsexueel is al vanaf zijn eerste schooljaren vanwege de door hem ervaren gender-identiteit opgevoed als behorend tot het andere geslacht dan in zijn geboorteakte is vermeld.

Wat minder gelukkig waren de leden van de fractie van de V.V.D. met de poging, de indruk weg te nemen, dat men achteraf de transsexuelen alsnog door de molen van een team deskundigen wil doen gaan, om te toetsen, of met name de geestelijke instelling van de transsexueel wel de juiste is. Daarbij maakte het voor de aan het woord zijnde leden geen verschil, of de wetgever een al dan niet landelijk team op het oog zou hebben. Veel belangrijker leek hun nog de vraag, aan de hand van welke objectieve criteria men zou moeten toetsen.

Anders dan de leden van de V.V.D.-fractie stellen, zal in de deskundigenverklaring, voor zover hij betrekking heeft op de gender-identiteit, het oordeel van de desbetreffende deskundige tot uitdrukking moeten worden gebracht dat de overtuiging van de verzoeker tot het andere geslacht te behoren dan in de geboorteakte is vermeld, gelet op de periode waarin de verzoeker als zodanig heeft geleefd en zo mogelijk op andere daarbij te vermelden feiten of omstandigheden, als van blijvende aard kan worden beschouwd. Zoals in de memorie van toelichting (blz. 22) is opgemerkt is het voor deskundigen bijzonder moeilijk om geestelijke verschijnselen zoals een overtuiging te toetsen. De deskundige is in belangrijke mate afhankelijk van de mededelingen van de betrokkene om tot een oordeel te komen. De zelfdiagnose is het belangrijkste criterium voor het vaststellen van de gender-identiteit. Voor de deskundige is het in het bijzonder van belang dat hij op grond van de hem bekende gegevens en omstandigheden deze zelfdiagnose kan bevestigen of verwerpen. Dit is dan ook het belangrijkste aspect van dit onderdeel van de deskundigenverklaring. In onderdeel a van artikel 29b wordt een belangrijke aanwijzing genoemd voor de blijvende aard van de door de verzoeker gestelde gender-identiteit, namelijk de periode waarin de verzoeker in de rol van de andere kunne heeft geleefd. Daarnaast kunnen zich – afhankelijk van het concrete geval – andere feiten of omstandigheden voordoen op grond waarvan de door de verzoeker gestelde gender-identiteit en de blijvende aard daarvan kunnen worden aangenomen.

Het is aan de deskundige om dit in elk concreet geval te beoordelen. Overigens laat het wetsontwerp aan de verzoeker de vrijheid om te bepalen welke deskundigen deze verklaring zullen opstellen. Dit kunnen dus ook de deskundigen zijn die de transsexueel hebben begeleid. Anders dan de leden van de V.V.D.-fractie steilen, brengt de in het wetsontwerp voorziene deskundigenverklaring niet met zich dat de transsexuelen achteraf alsnog voor een team van deskundigen moeten verschijnen.

In verband met het vorengaande zouden de leden van de V.V.D.-fractie overigens nader verklaard willen zien, waarom en op welke wijze, personen misbruik of oneigenlijk gebruik zouden willen of kunnen maken van de mogelijkheden als transsexueel een wijziging van de geslachtsaanduiding in de geboorteakte te verkrijgen. Het feit, dat de transsexueel zelf kan bepalen, door welke deskundigen de verklaring zal worden opgesteld, doet niets af aan de eis, dat de verklaring door een team deskundigen gezamenlijk moet worden ondertekend. Een eis, die overigens weinig in overeenstemming lijkt met de beperking, die in de memorie van toelichting wordt aangebracht voor wat betreft het terrein waarop de deskundige zich mag begeven: het eigen vakgebied. Door het gezamenlijk moeten ondertekenen van de verklaring en het overleg, dat volgens de memorie van toelichting hierover moet worden gevoerd, wordt onverbiddeijk de indruk gewekt, dat deze deskundigen wel degelijk gezamenlijk tot de conclusie moeten komen, dat de verzoeker de overtuiging heeft, tot de andere kunne te behoren. Of in de praktijk dit team meestal de deskundigen zullen zijn die de transsexueel hebben begeleid, valt te betwijfelen. Indien deze begeleiding in teamverband heeft plaatsgevonden in één van de daartoe gespecialiseerde centra en nog niet zo lang vóór het verzoek tot wijziging van de geslachtsaanduiding in de geboorteakte heeft plaatsgevonden, zal het probleem van de samenstelling van dit team voor de verzoeker inderdaad niet zo groot zijn. In die gevallen echter, waar de behandeling jaren geleden zijn beslag heeft gekregen, zal het, eveneens in de praktijk, neerkomen op het alsnog verschijnen voor een team van deskundigen, waar men nooit tevoren iets mee te maken heeft gehad. Dit zal met name het geval kunnen zijn bij die transsexuelen, die reeds jaren wachten op de in dit wetsontwerp geboden mogelijkheden tot wijziging van de geslachtsaanduiding in de geboorteakte.

Vandaar dat de leden van de V.V.D.-fractie vasthielden aan de opvatting van de Raad van State, dat een dergelijk team slechts nodig is, indien de verzoeker niet een (medische) deskundigenverklaring overlegt, dat hij/zij lichamenlijk is aangepast aan het verlangde geslacht, zoals omschreven in artikel 29, lid b en c. In alle andere gevallen kan worden aangenomen, dat de geestelijke instelling van de transsexueel de juiste is.

Vooropgesteld dient te worden dat misbruik of oneigenlijk gebruik van de onderhavige mogelijkheid redelijkerwijs niet op grote schaal te verwachten is. Niettemin zou misbruik van de mogelijkheid tot wijziging van de geslachtsaanduiding bij voorbeeld denkbaar kunnen zijn ten einde zich te onttrekken aan bepaalde verplichtingen (bij voorbeeld de dienstplicht). Hierbij zij aangetekend dat de in het ontwerp vervatte regeling van de deskundigenverklaring niet in de eerste plaats is bedoeld om misbruik of oneigenlijk gebruik tegen te gaan. De deskundigenverklaring strekt ertoe de rechter – voor zover mogelijk – de zekerheid te geven dat de verzoeker lichamenlijk en psychisch voldoet aan de in de wet gestelde voorwaarden. Voor de rechter, die in deze gecompliceerde materie geen deskundige is, vormt de deskundigenverklaring een bevestiging van hetgeen in het verzoekschrift is gesteld.

In artikel 29b wordt de eis gesteld dat bij het verzoekschrift wordt overgelegd een gezamenlijk ondertekende verklaring van bij algemene maatregel van bestuur aangewezen deskundigen. De omstandigheid dat de deskundigen als het ware een gezamenlijke verklaring opstellen, waaraan ieder voor zijn vakgebied zijn bijdrage levert, is naar mijn mening niet overenigbaar met de in de memorie van toelichting aangebrachte beperking dat de deskundigen alleen mogen meewerken aan het onderdeel van de

verklaring dat tot hun vakgebied behoort. Het spreekt naar mijn mening voor zich dat iedere deskundige dat onderdeel van de verklaring voor zijn rekening neemt dat tot zijn vakgebied behoort. Met zijn handtekening geeft hij aan dat hij voor het desbetreffende onderdeel van de verklaring verantwoordelijk is. Voor de andere onderdelen van de verklaring kan hij – bij gebreke van deskundigheid – niet verantwoordelijk worden gesteld. Door de gezamenlijke ondertekening van de verklaring wordt dan ook alleen maar aangegeven dat de deskundigen – ieder voor hun vakgebied – van oordeel zijn dat de verzoeker voldoet aan de in artikel 29a omschreven voorwaarden. Met betrekking tot de psychische gesteldheid van de verzoeker – dit is één van de drie onderdelen van de verklaring – kan alleen de daartoe bevoegde deskundige zijn oordeel geven. Hiervoor zijn de andere deskundigen logischerwijs in het geheel niet verantwoordelijk.

Het verkrijgen van de deskundigenverklaring zal wellicht wat meer tijd vergen indien de lichamelijke aanpassing al enige tijd voor de indiening van het verzoek om wijziging van de geslachtsaanduiding in de geboorteakte heeft plaatsgevonden. Dit neemt niet weg dat de verzoeker ook in dat geval de deskundigen kan benaderen die hem destijds hebben begeleid en behandeld bij het proces van lichamelijke aanpassing. Hierbij zij aangetekend dat artikel 29b niet de eis stelt dat de deskundigen, die de verklaring gezamenlijk ondertekenen, in de praktijk moeten samenwerken in teamverband. De verklaring kan ook worden opgesteld door zelfstandig werkende deskundigen, die voor die gelegenheid een gezamenlijke verklaring opstellen, waaraan ieder voor zijn vakgebied een bijdrage levert.

Op grond van het vorenstaande ben ik van mening dat het verkrijgen van de deskundigenverklaring – ook in het geval dat de lichamelijke aanpassing al enige tijd geleden heeft plaatsgevonden – niet veel problemen met zich behoeft te brengen.

Voor een beperken van de gezamenlijk ondertekende deskundigenverklaring tot de situatie dat de verzoeker niet een deskundigenverklaring overlegt dat hij lichamenlijk is aangepast aan het verlangde geslacht, voel ik niet. Deze gezamenlijk ondertekende verklaring dient de rechter immers de nodige steun te geven bij de beoordeling van de vraag of de verzoeker voldoet aan de in artikel 29a geformuleerde voorwaarden. De rechter zal niet alleen moeten beoordelen of en zo ja, in hoeverre de verzoeker lichamenlijk aan het verlangde geslacht zodanig is aangepast als uit medisch of psychologisch oogpunt mogelijk en verantwoord is, maar ook of de door de verzoeker gestelde gender-identiteit voldoende vaststaat. Weliswaar is het feit dat de verzoeker lichamenlijk is aangepast aan het gewenste geslacht een duidelijke aanwijzing voor diens transsexuele gevoelens, maar de belangrijkste toets vormt de psychische gesteldheid van de verzoeker. De kern van het verschijnsel transsexualiteit vormt immers de psychische gesteldheid van de verzoeker, in het bijzonder zijn transsexuele gevoelens.

Het gaat naar mijn mening te ver om in die gevallen, waarin de transsexueel een medische verklaring als bedoeld in de onderdelen b en c van artikel 29b kan overleggen, hiermee te volstaan en aan te nemen dat de geestelijke instelling van de transsexueel voldoet aan de in onderdeel a van voornoemd artikel gestelde eisen.

Overigens zie ik niet in waarom het verkrijgen van onderdeel a van de in artikel 29b omschreven verklaring tot meer problemen zou moeten leiden dan de andere onderdelen b en c.

Alhoewel de leden van de V.V.D.-fractie hier geen halszaak van zouden willen maken, vonden zij de argumentatie waarmee de termijn van 6 maanden voor wat betreft de geldigheid van een deskundigenverklaring wordt verdedigd, aan de zwakke kant. Indien de lichamelijke aanpassing niet is voortgezet, c.q. voltooid, kunnen de deskundigen geen verklaring afgeven, dat de aanpassing heeft plaatsgevonden. In dat geval zal de verzoeker voor (een team van) deskundigen moeten verschijnen om na te gaan, hoe het gesteld is met de geestelijke wil. Gezien de medische of psychologische onmogelijkheid, de noodzakelijke aanpassingen te verrich-

ten, is een geldigheidsduur van 6 maanden van de deskundigenverklaring zeer arbitrair. De leden van de V.V.D.-fractie zouden daarbij willen aantekenen, in toenemende mate moeite te hebben met de nadruk, die gelegd wordt op de psychische gesteldheid van de verzoeker, die op een of andere wijze moet worden aangetoond. Indien de verzoeker alle stadia van lichamelijke aanpassing heeft doorstaan en vervolgens een verzoek tot wijziging van de geslachtsaanduiding in de geboorteakte indient, mag toch worden aangenomen, dat de verzoeker overtuigd is, tot de andere kunne te behoren. In deze gedachte voortgaande zou de psychische gesteldheid geacht moeten worden aanwezig te zijn, indien betrokkene dit kenbaar heeft gemaakt. Eventueel zou dan, door derden-belanghebbenden, tegenbewijs, hoe moeilijk ook, mogelijk kunnen worden gemaakt. De aan het woord zijnde leden vroegen zich af, door welk een hel een verzoeker zal moeten gaan, indien alle lichamelijke aanpassingen zijn geschied, doch derden-deskundigen van mening zijn, dat het met de psychische gesteldheid van de verzoeker niet zo best is gesteld en de rechter derhalve een verzoek tot wijziging van de geboorteakte zou kunnen afwijzen. De vraag is gerechtvaardigd, of de wetgever de materie, waarmee de rechter in dit opzicht wordt geconfronteerd, niet gecompliceerder aftekent, dan deze in wezen behoort te zijn.

Ik ben van mening dat een korte geldigheidsduur van 6 maanden niet onredelijk is. Ik denk hierbij in het bijzonder aan het geval waarin om psychische of medische redenen volledige lichamelijke aanpassing niet mogelijk of verantwoord is. Anders dan de leden van de V.V.D.-fractie stellen, kunnen de deskundigen in dat geval wel een verklaring afleggen over de mate waarin de betrokkene in lichamelijk opzicht is aangepast. Tevens zal uiteengezet moeten worden waarom volledige lichamelijke aanpassing niet mogelijk of verantwoord is. In een dergelijk geval kan de lichamelijke aanpassing bij voorbeeld beperkt blijven tot hormoonbehandelingen. In de medische verklaring kan dit worden aangegeven. Het is evenwel mogelijk dat, nadat de medische verklaring is afgegeven, de betrokkene stopt met deze hormoonbehandeling; hetgeen het effect van deze behandeling ongedaan kan maken. Door het stellen van een termijn wordt voor zover mogelijk voorkomen dat in de procedure tot administratieve aanpassing deskundigenverklaringen worden overgelegd die niet meer overeenstemmen met de werkelijkheid.

In tegenstelling tot de leden van de V.V.D.-fractie ben ik van mening dat het overleggen van de in artikel 29b omschreven deskundigenverklaring geen bovenmatige last op de betrokken transsexueel legt. Daarbij neem ik in aanmerking dat de transsexueel de mogelijkheid heeft om de deskundigen, die hem in het proces van lichamelijke aanpassing hebben begeleid en behandeld, te benaderen voor het opstellen van de verklaring. Een plicht om derden-deskundigen in te schakelen is weloverwogen niet in het wetsontwerp gecreëerd, in het bijzonder op grond van de overweging dat de behandelende deskundigen het best in staat zijn om in korte tijd – zonder veel extra onderzoek – een dergelijke verklaring af te geven. In deze zeer gecompliceerde materie is immers de behandelend deskundige, die vaak al geruime tijd de transsexueel kent, bij uitstek de persoon die over de situatie van de transsexueel kan oordelen.

Het voorstel van de V.V.D.-fractie om in het geval dat de betrokkene lichamelijk is aangepast, geen deskundigenverklaring verplicht te stellen maar derden-belanghebbenden de mogelijkheid te geven tegenbewijs te leveren, acht ik niet wenselijk. De mogelijkheid van tegenbewijs door derden-belanghebbenden is naar mijn mening – afgezien van de vraag wie als derden-belanghebbenden kunnen worden aangemerkt – een bron van onzekerheid voor de transsexueel en van eventueel chicaneus gedrag van derden. Voorts is naar mijn mening het voorstel van de V.V.D.-fractie ook in praktisch opzicht niet of zeer moeilijk uitvoerbaar. Immers alle derden-belanghebbenden zullen geïnformeerd moeten worden en er zal een bepaalde termijn gesteld moeten worden, waarbinnen tegenbewijs geleverd kan worden.

Alhoewel de leden van de V.V.D.-fractie de mening van de bewindsman konden delen, dat het erkennen van een buiten de echt geboren kind door een transsexueel, zal leiden tot het feit, dat het kind twee moeders heeft, zagen zij geen principieel verschil met de situatie, waarin een kind op grond van artikel 197 Boek 1 BW komt te verkeren, dat vóór de 307de dag na de ontbinding van het huwelijk is geboren en de vroegere echtgenoot tot vader heeft, tenzij de moeder was hertrouwd. Zij bleven dan ook bij hun mening, dat een buiten de echt geboren kind van een transsexueel, ten onrechte in een nadeliger positie wordt gebracht ten aanzien van de binnen het inmiddels ontbonden huwelijk geboren kinderen.

Ik wijs erop dat in artikel 197 Boek 1 BW het vermoeden is vastgelegd dat het na de ontbinding van het huwelijk geboren kind door de vroegere echtgenoot is verwekt en mitsdien deze tot vader heeft. De verwekking tijdens het huwelijk als grondslag voor het vermoeden van vaderschap is evenwel ondergeschikt aan de geboorte tijdens het huwelijk. Het in artikel 197 Boek 1 BW neergelegde wettelijk vermoeden geldt immers niet indien de vrouw is hertrouwd.

In tegenstelling tot het in artikel 197 neergelegde vermoeden ten aanzien van het vaderschap, is de erkenning een rechtshandeling, aanvaarding van het vaderschap, waardoor familierechtelijke betrekkingen tussen het kind en de erkenner ontstaan, ongeacht of deze de verwekker van het kind is. Voor de rechtsgeldigheid van de erkenning is het irrelevant of zij wordt gedaan door de biologische vader.

Gelet op het vorenstaande ben ik van mening dat het in artikel 197 Boek 1 BW voorziene vermoeden ten aanzien van het vaderschap niet op één lijn gesteld kan worden met een erkenning. Overigens wijs ik erop dat de transsexueel het wettelijke vermoeden van artikel 197 Boek 1 BW kan weerleggen door een ontkenning van het vaderschap (artikel 199 Boek 1 BW). Anderzijds kan de transsexueel die buiten echt een kind heeft verwekt dit kind al als ongeborn vrucht erkennen (artikel 2 juncto artikel 223 Boek 1 BW). Het is naar mijn mening in strijd met het karakter van de erkenning, namelijk «aanvaarding van het vaderschap», indien de transsexueel ook na de wijziging van de geslachtsaanduiding nog zou kunnen erkennen. Deze rechtshandeling is immers vreemd aan het geslacht waartoe de transsexueel na de wijziging van zijn geslachtsaanduiding behoort.

Ten slotte wezen de leden van de V.V.D.-fractie erop dat de grootste frustratie van de transsexuelen momenteel gelegen is in het feit, dat de akte van geboorte niet gewijzigd kan worden. Zij veronderstelden dan ook, dat transsexuelen er de voorkeur aan zouden geven, problemen te aanvaarden, die voortspruiten uit een nog te wijzigen Wegenverkeerswet, dan nog langer te moeten wachten op de inwerkingtreding van het onderhavige wetsontwerp, zodra dit tot wet is geworden. Indien geen andere wetten zouden moeten worden gewijzigd, is de ongewijzigde Wegenverkeerswet nauwelijks een argument om deze inwerkingtreding nog langer uit te stellen.

Met de leden van de V.V.D.-fractie ben ik van mening dat de mogelijkheid tot wijziging van de geboorteakte het belangrijkste is voor de transsexueel. Dit laat evenwel onverlet dat het voor de transsexueel eveneens van belang is dat ook op andere gebieden van het maatschappelijk leven met de consequenties van de wijziging van zijn geslachtsaanduiding rekening kan worden gehouden. Er wordt dan ook naar gestreefd dat de op andere terreinen noodzakelijke wijzigingen op zo kort mogelijke termijn worden gerealiseerd. Zoals hierboven in antwoord op vragen van de P.v.d.A.-fractie is opgemerkt, zal met de inwerkingtreding van het onderhavige wetsontwerp niet worden gewacht totdat de andere wettelijke regelingen zijn aangepast.

De leden van de fractie van D'66, die in het algemeen gesproken positief stonden tegenover het onderhavige wetsontwerp, hadden de nadere uitleg van de regering inzake de voorwaarden voor wijziging van de geslachtsaanduiding met aandacht gelezen. Zij waren echter niet overtuigd geraakt dat hun opvatting dat het wetsontwerp te eenzijdig een medisch model

hanteert en dit te dwingend aan betrokkene oplegt, onjuist is. Natuurlijk zal in 90% van de gevallen betrokkene lichamelijke aanpassing voorstaan tot het geslacht waar hij/zij gaarne toe wil behoren, uitzonderingen zijn echter denkbaar. Omdat de regering nu stelt op blz. 14 van de memorie van antwoord dat de eis van lichamelijke aanpassing niet absoluut van aard is, want dat dit toch ook vanuit medisch-psychologisch oogpunt mogelijk en verantwoord moet zijn, stelden zij daarbij twee vragen. Komt deze voorwaarde te vervallen en kan betrokkene dus toch van geslacht veranderen, indien de ingreep vanuit medisch-psychologisch oogpunt niet verantwoord is?

De tweede vraag van de leden van de fractie van D'66 betrof het feit in hoeverre hier met de eigen wil van betrokkene rekening wordt gehouden. Met andere woorden: hoe weegt zijn/haar wil mee in het bepalen van het verantwoord zijn vanuit de medisch-psychologische hoek?

Zoals ook in de memorie van antwoord (blz. 14) is opgemerkt is de eis van lichamelijke aanpassing niet absoluut. Is de lichamelijke aanpassing uit medisch of psychologisch oogpunt niet verantwoord of mogelijk, dan geldt het vereiste van lichamelijke aanpassing niet. In artikel 29a, eerste lid, wordt dit in die zin tot uitdrukking gebracht dat de verzoeker «lichamelijk aan het verlangde geslacht is aangepast voor zover dit uit medisch of psychologisch oogpunt mogelijk en verantwoord is». Het spreekt voor zich dat de wil van de betrokkene niet relevant is voor de beoordeling van de vraag of de lichamelijke aanpassing uit medisch of psychologisch oogpunt verantwoord en mogelijk is. Deze vraag staat in beginsel ter beoordeling van de behandelende deskundigen. Dit laat evenwel onverlet dat de transsexueel zijn toestemming zal moeten geven voor de geslachtstransformerende medische behandeling. Wel houdt het wetsontwerp rekening met de mogelijkheid dat de psychische gesteldheid van de betrokkene medische behandelingen tot lichamelijke aanpassing in de weg staat. Denkbaar is het geval dat de betrokkene een grote angst heeft voor het ondergaan van operaties.

Zou bovendien de regering nog eens willen uitleggen waarom het zo'n ramp voor een kind is geboren te zijn uit een ouder van wie het geslacht niet voor honderd procent vaststaat, zo vroegen leden van de fractie van D'66 verder. Bestaat hierover onderzoek? Zou het niet mogelijk zijn dat de huiver hiervoor, zoals verwoord op blz. 31 van de memorie van antwoord, toch enigszins dateert uit de tijd dat polarisatie en scherpe scheiding tussen de seksen nog algemeen als norm gold; een norm die thans wellicht als verouderd kan worden beschouwd?

Aan de in artikel 29a, eerste lid, onder b, geformuleerde eis dat de mannelijke verzoeker nimmer meer in staat zal zijn kinderen te verwekken en de vrouwelijke verzoeker nimmer meer in staat zal zijn kinderen te baren ligt niet de gedachte ten grondslag dat het voor een kind nadelig is geboren te zijn uit een ouder, van wie het geslacht niet voor 100 procent vaststaat, maar dat kinderen in principe geboren dienen te worden uit ouders van wie de juridische aanduiding van het geslacht in de geboorteakte in overeenstemming is met de biologische werkelijkheid.

Van enige onduidelijkheid omtrent het geslacht is in geval van transsexualiteit ook geen sprake. Zodra de rechter het verzoek om wijziging van de vermelding van de kunne inwilligt en de ambtenaar van de burgerlijke stand een akte van inschrijving van de last tot wijziging in het register opneemt staat in juridisch opzicht het nieuwe geslacht van de betrokkene vast. Voor die tijd behoort de transsexueel tot het geslacht dat in zijn geboorteakte is vermeld. Noch voor noch na de wijziging van de geslachtsaanduiding is er in juridisch opzicht twijfel over het geslacht waartoe betrokkene behoort.

Ten slotte wezen de leden van de fractie van D'66 op het feit dat de zogenaamde patiëntenrechten zich thans in een vergevorderd stadium van verwerkelijking bevinden. In de WVG zijn zij reeds opgenomen. Voor ieder

medisch ingrijpen is toestemming vereist, terwijl bij de behandeling van de Wet bijzondere opnemingen in psychiatrische ziekenhuizen nadere invulling van deze rechten in het vooruitzicht is gesteld. Maakt dit, zo vroegen de leden van deze fractie zich af, geen verschil voor de eisen aan de transsexueel te stellen in artikel 29a?

Ik moge er op wijzen dat het onderhavige wetsontwerp onverlet laat dat de betrokken transsexueel zijn toestemming moet geven tot het ondergaan van medische behandelingen tot lichamelijke aanpassing aan het gewenste geslacht. De transsexueel kan niet tegen zijn wil tot een dergelijke ingreep verplicht worden. Anderzijds is de wens tot lichamelijke aanpassing één van de kenmerken van de transsexualiteit. In de lichamelijke aanpassing wordt de door de transsexueel ervaren gender-identiteit tot uitdrukking gebracht. Overigens is de eis van lichamelijke aanpassing niet absoluut gesteld, maar alleen voor zover deze aanpassing uit medisch of psychisch oogpunt mogelijk en verantwoord is. Voor de rechter is de lichamelijke aanpassing een belangrijke aanwijzing voor de door de transsexueel gestelde gender-identiteit. De door de fractie van D'66 gesignaleerde ontwikkelingen geven dan ook geen aanleiding tot wijziging van artikel 29a.

Overigens was het de leden van de fractie van D'66 niet ontgaan dat in West-Duitsland de wetgeving over transsexualiteit in een vergevorderd stadium is. Kan de regering meedelen in hoeverre de wetgeving in dat land gelijke eisen stelt aan betrokkenen als de onderhavige wetgeving?

De Duitse Transsexuelenwet van 10 september 1980 (Gesetz über die Änderung der Vornamen und die Feststellung der Geschlechtszugehörigkeit in besonderen Fällen), waarvan de tekst als bijlage bij deze nota is gevoegd¹, verschilt in veel opzichten van het voorliggende wetsontwerp. Zo stelt de Duitse wet als absolute voorwaarde voor de wijziging van de geslachtsaanduiding dat de verzoeker lichamenlijk aan het verlangde geslacht is aangepast. Is dit – om welke reden dan ook – niet mogelijk, dan kan de transsexueel ingevolge § 1 van de wet wijziging van zijn voornaam vragen.

Evenals het onderhavige wetsontwerp, stelt de Duitse wet als voorwaarden voor de wijziging van de geslachtsaanduiding dat de betrokkene ongehuwd dient te zijn en blijvend onvruchtbaar (§ 8).

De leden van de fractie van D'66 vroegen zich af of niet reeds terstond een mogelijkheid geschapen kan worden tot vergoeding van de kosten ter verkrijging van het andere geslacht uit het ziekenfonds. Het was deze leden ter ore gekomen dat bij voorbeeld ontharingskuren hoge kosten met zich meebrengen en thans beslist niet door het ziekenfonds worden vergoed.

Ik wijs erop dat de medische behandelingen tot lichamelijke aanpassing nu reeds in beginsel voor vergoeding ten laste van de ziekenfondsverzekering in aanmerking komen. Het spreekt evenwel voor zich dat ook in deze gevallen de aanspraken van de verzekerden beperkt zijn tot de verstrekkingen die zijn opgenomen in het verstrekkingenpakket ingevolge de Ziekenfondswet. Ontharingsbehandelingen, waarbij het dan met name gaat om elektrische epilatie te verrichten door een schoonheidsspecialist, vallen niet onder de genees- en heelkundige hulp, waarop krachtens die wet aanspraak bestaat. Een vergoeding van die behandelingen is dan ook op het moment niet ten laste van de ziekenfondsverzekering mogelijk. Opgemerkt zij echter dat het probleem van de epilatie bij transsexuelen binnen de Ziekenfondsraad in studie is. Afhankelijk van de uitkomsten van dat beraad zal de staatssecretaris van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur, mede gelet op de financiële consequenties, een beslissing met betrekking tot een (eventueel) voorstel van de Raad nemen.

Inzake het niet vragen van advies aan de Emancipatieraad betreurden de leden van de fractie van D'66 dit feit. Strikt wettelijk was de regering hiertoe inderdaad niet verplicht, doch nu juist de identiteitsbeleving van het geslacht zo'n belangrijk element is in de emancipatiebeweging zou uit het oogpunt van in de Emancipatieraad op dit punt geconcentreerde deskundigheid een niet wettelijk verplichte adviesaanvraag zeker de moeite waard geweest zijn.

¹ Ter inzage gelegd op de bibliotheek.

Gelet op de medische, psychische kenmerken van het verschijnsel transsexualiteit, ben ik van mening dat de onderhavige materie niet behoort tot de terreinen ten aanzien waarvan de Emancipatieraad een – al dan niet wettelijk voorgeschreven – advies kan worden gevraagd. Bovendien zou het vragen van advies aan de Emancipatieraad weer extra tijd hebben gekost. Dit lijkt mij, gelet ook op de door velen bepleite spoed, niet wenselijk.

De leden van de R.P.F.-fractie, die door de memorie van antwoord hun bezwaren tegen het voorstel onderstreept achten, konden zich nauwelijks voorstellen dat de minister meent deze materie medisch-technisch te kunnen afdoen. Vraagstukken rond de persoonlijkheid van een mens en het aantasten van het lichaam vereisen een fundamentele ethische visie op de grenzen van de persoonlijke vrijheid.

De minister wuift de grote ethische bezwaren van de Gezondheidsraad tegen geslachtstransformatie weg door te verwijzen naar technische ontwikkelingen die tot gewijzigde opvattingen hebben geleid. Hij poneert simpelweg dat andere tijdsperioden tot andere normen kunnen leiden. Moet hieruit worden afgeleid dat de minister elke norm een tijdelijk verschijnsel acht en dat hij het bestaan van universele, blijvende normen ontkent, zo vroegen deze leden.

Met betrekking tot het vraagstuk van de transsexualiteit heeft de Gezondheidsraad verschillende rapporten uitgebracht. Het eerste rapport dateert van 7 oktober 1965. In dit rapport stelde de Gezondheidsraad onder meer dat, gelet op de onzekerheid betreffende de diagnose en de prognose van de transsexualiteit en het grote risico dat het effect van de operatieve geslachtstransformatie sterk zal afwijken van de verwachting, deze ingreep met grote nadruk dient te worden ontraden.

Op 21 oktober 1977 heeft een commissie uit de Gezondheidsraad (Commissie Transsexisme) wederom een advies uitgebracht, ditmaal over de vraag of sedert het tijdstip van het eerste advies geen wijzigingen zijn opgetreden in de wetenschappelijke opvattingen betreffende de transsexualiteit en of mede daardoor niet een ander, althans genuanceerder standpunt wordt ingenomen ten aanzien van het medisch-ethische aspect van een geslachtstransformerende ingreep.

In het rapport geeft deze commissie te kennen dat lichamelijke aanpassing door middel van hormoonbehandeling en plastische chirurgie voor daarvoor in aanmerking komende mensen met genderproblemen een therapeutisch verantwoorde, redelijke kans op succes belovende ingreep is en een essentieel onderdeel van een behandelingsplan dat de grootste kans biedt op een vermindering van hun essentiële nood (interim-advies inzake transsexisme, blz. 22–23). Voorts is de commissie van mening dat de administratieve aanpassing een onderdeel vormt van een geïntegreerde therapie die ten doel heeft transsexuelen te helpen een in menselijke zin volwaardig of tenminste dragelijk leven te kunnen leiden. Naar aanleiding van het advies van de Commissie Transsexisme is een subcommissie van juristen samengesteld ten einde over de juridische uitwerking van de geformuleerde voorstellen nader advies uit te brengen. Op 10 juli 1979 heeft deze commissie een interim-advies uitgebracht over een «wettelijke regeling tot wijziging van de geslachtsaanduiding in de geboorteakte van transsexuelen».

Uit het vorenstaande moge blijken dat, anders dan de leden van de R.P.F.-fractie stellen, aan het onderhavige wetsontwerp twee positieve adviezen van de Gezondheidsraad ten grondslag liggen, waarin op grond van wetenschappelijk onderzoek en ervaringen de somatische aanpassing een therapeutisch verantwoorde ingreep wordt geoordeeld, waardoor het lijden van transsexuelen aanzienlijk kan worden verzacht. Ik wijs er in dit verband op dat de toenmalige staatssecretaris van Volksgezondheid en Milieuhygiëne in zijn adviesaanvraag van 18 december 1974 anders, dan de leden van de R.P.F.-fractie stellen, verwijst naar mogelijke wijzigingen in de «wetenschappelijke opvattingen betreffende het transsexisme».

De leden van de R.P.F.-fractie wijzen er voorts op dat de norm die thans wordt aangelegd is dat de gender-identiteit moet prevaleren boven andere criteria. Is deze stelling ingegeven door andere overwegingen dan het gegeven dat lichamelijke transformatie technisch min of meer mogelijk is maar psychische transformatie niet, zo vroegen deze leden.

Ik wijs erop dat de Commissie Transsexisme uit de Gezondheidsraad in zijn rapport van 21 oktober 1977 benadrukt dat nagenoeg alle onderzoekers de opvatting onderschrijven dat het meestal niet goed mogelijk is mensen met genderproblemen door middel van psycho-therapie te genezen noch in die zin dat hun gender-identiteit in overeenstemming kan worden gebracht met het hun aangeboren geslacht, noch door hen er toe te brengen hun geslacht en de daarbij passende rol te aanvaarden of er althans in te kunnen berusten. Ten hoogste – zo overweegt de commissie – kan door middel van psycho- en gedragstherapie worden bereikt, dat transsexuelen meer inzicht krijgen in de aard en achtergronden van hun genderproblematiek. Een adequate oplossing bieden deze therapieën echter gewoonlijk niet, aldus de commissie. De commissie geeft voorts te kennen van oordeel te zijn dat somatische aanpassing voor daarvoor in aanmerking komende mensen met gender-problemen een therapeutisch verantwoorde, redelijke kans op succes belovende ingreep is en een essentieel onderdeel van een behandelingsplan, dat de grootste kans biedt op vermindering van hun essentiële nood (zie blz. 22 van het rapport). Voorts is de commissie van oordeel dat het uit medisch-therapeutisch oogpunt aanbeveling verdient administratief mogelijk te maken, dat de geslachtsaanduiding in de geboorteakte van daarvoor in aanmerking komende transsexuelen in die van de door hen verlangde sexe wordt gewijzigd (blz. 25 van het rapport).

De hierboven omschreven overwegingen liggen mede ten grondslag aan het thans voorliggende wetsontwerp.

De leden van de R.P.F.-fractie meenden ten slotte dat nauwelijks bezwaren waren aangevoerd tegen hun suggestie tot aanvulling van de geboorteakte in plaats van wijziging daarvan.

Zoals in de memorie van antwoord (blz. 21) is uiteengezet voel ik niet voor de door de R.P.F.-fractie voorgestelde aanvullende vermelding van de somatische aanpassing in de akte van geboorte. Dit voorstel leidt ertoe dat de transsexueel juridisch blijft behoren tot het geslacht dat niet in overeenstemming is met zijn gender-identiteit. De problemen, die de transsexueel thans in het maatschappelijk leven ervaart, worden daarmee niet opgelost. In aanmerking nemende dat de administratieve aanpassing is aan te merken als een psycho-sociale component van de medische behandeling, ben ik van mening dat het voorstel van de R.P.F.-fractie niet overgenomen kan worden. De vermelding van de lichamelijke aanpassing in de geboorteakte zonder dat de geslachtsaanduiding wordt gewijzigd, is naar mijn mening geen adequate oplossing en doet geen recht aan de overtuiging van de betrokkene te behoren tot het andere geslacht dan het geslacht waarvan hij de geslachtskenmerken bezit.

Het lid van de G.P.V.-fractie had met belangstelling kennis genomen van de uitvoerige beschouwingen in de memorie van antwoord. Op enkele onderdelen wilde dit lid enige aanvullende c.q. nieuw gerezen vragen stellen.

Hij achtte het een goede zaak dat met de eventuele invoering van de onderhavige regeling wordt gewacht totdat meer duidelijkheid kan worden verschaft over de aanpassing van andere wetgeving aan het wetsontwerp. Hij las in de memorie van antwoord (blz. 9) dat een inventarisatie van noodzakelijke wettelijke aanpassingen binnenkort gereed is. Hij constateerde dat het derhalve mogelijk moet zijn dat de Kamer in elk geval inzicht krijgt in de gevolgen van een eventuele aanvaarding van het onderhavige wetsontwerp. Hij vroeg daarom of deze inventarisatie kon worden opgeno-

men in de nota naar aanleiding van dit eindverslag, of op een tijdstip voor de plenaire behandeling van het wetsontwerp. Hij achtte het daarbij gewenst dat niet wordt volstaan met een opsomming van wettelijke of andere regelingen die aangepast moeten worden, maar dat tevens enig inzicht wordt gegeven in de aard van de eventuele aanpassingen. Voor het antwoord op deze vraag moge ik verwijzen naar hetgeen hierboven in antwoord op een vraag van de P.v.d.A.-fractie is opgemerkt.

Het lid van de G.P.V.-fractie had geconstateerd dat de uitspraak (blz. 4 memorie van antwoord) dat de wetgevende aanpassing ten behoeve van transsexuelen in ons land, anders dan in enkele ons omringende landen, een moeizame aangelegenheid is geweest, onweersproken is gelaten. Onderschrijft de bewindsman dit oordeel? Hoe is de situatie op dit punt in de ons omringende landen (bijvoorbeeld de EG-landen) zo vroeg dit lid.

Ik ben van mening dat de voorbereiding van het onderhavige wetsontwerp ten onrechte als een moeizame aangelegenheid wordt gekwalificeerd. Aan het wetsontwerp zijn een groot aantal adviezen voorafgegaan; twee adviezen van de Gezondheidsraad, een advies van de Centrale Raad voor de Volksgezondheid en een advies van de Permanente Commissie van advies voor de zaken van de burgerlijke stand en voor nationaliteitsaangelegenheden. Voorts is overleg gepleegd met medische deskundigen en is met een aantal transsexuelen gesproken over hun ervaringen en hun wensen met betrekking tot een wettelijke regeling. Het spreekt voor zich dat met deze, voor een verantwoorde wettelijke regeling onontbeerlijke, procedure veel tijd gemoeid is. Met betrekking tot de situatie in andere EEG-landen wijs ik erop dat thans voor zover mij bekend, alleen de Bondsrepubliek Duitsland en Italië een wettelijke regeling inzake transsexualiteit kennen.

Het was het lid van de G.P.V.-fractie nog niet geheel duidelijk wat precies de betekenis is van de voorwaarde genoemd in artikel 29a, eerste lid: «voor zover dit uit medisch of psychologisch oogpunt mogelijk en verantwoord is». Dat de aanpassing medisch verantwoord moet zijn lijkt een vanzelfsprekendheid te zijn. Wijziging van de vermelding van de kunne in de akte van geboorte is blijkens de nu voorliggende tekst en de daarbij gegeven toelichting ook nog mogelijk als geen mogelijke lichamelijke aanpassing heeft plaatsgevonden omdat betrokkene een grote angst heeft voor het ondergaan van een operatie. Hoe verhoudt zich dit echter tot de «eis van absolute onvruchtbaarheid» (blz. 7 memorie van antwoord) ex artikel 29a, eerste lid, onder b? Wat wordt precies bedoeld met de uitspraak dat het «voor de transsexueel een hard gelag (zal) zijn dat zijn niet te overwinnen angst voor het ondergaan van operaties in de weg staat aan de door hem verlangde lichamelijke aanpassing»? Bestaat het hard gelag uit de consequentie dat hij lichamenlijk «onaangepast» zal blijven, ondanks de wijziging van burgerlijke status, of dat een eventueel blijvende vruchtbaarheid een dergelijke wijziging in de weg staat?

De in artikel 29a, eerste lid, onder b, geformuleerde voorwaarde dat de mannelijke verzoeker nimmer meer in staat zal zijn kinderen te verwekken en de vrouwelijke verzoeker nimmer meer in staat zal zijn kinderen te baren, staat los van de voorwaarde dat de verzoeker lichamenlijk aan het verlangde geslacht is aangepast voor zover dit uit medisch of psychologisch oogpunt mogelijk en verantwoord is.

De eis van onvruchtbaarheid is absoluut geformuleerd. Dit betekent dat de transsexueel die, om welke reden dan ook, bijvoorbeeld omdat er medische bezwaren tegen bestaan, niet aan deze voorwaarde kan voldoen, niet voor wijziging van de geslachtsaanduiding in zijn geboorteakte in aanmerking komt.

Overigens zij erop gewezen dat het hier operaties betreft, die volgens de deskundigen in de meeste gevallen geen aanleiding geven tot problemen van medische aard.

Het lid van de G.P.V.-fractie had zich er enigszins over verwonderd te lezen (blz. 9 memorie van antwoord) dat aan de transsexueel de vrijheid wordt gelaten zelf te bepalen welke personen als deskundigen de verklaring

zullen opstellen. Doet dit geen afbreuk aan het onafhankelijke oordeel van de aangewezen deskundigen? Heeft de rechter het recht een contra-expertise aan te vragen? Waarom wordt overigens in artikel 29b, onder a, gesproken over «de daartoe bevoegde deskundige» (enkelvoud)? Is hier niet sprake van een foutieve formulering of zetsfout, aangezien in de eerste volzin van dit artikel wordt gesproken over «een gezamenlijk ondertekende verklaring van bij algemene maatregel van bestuur aangewezen deskundigen» (meervoud)?

De omstandigheid dat aan de transsexueel de vrijheid wordt gelaten zelf te bepalen welke personen als deskundigen de verklaring zullen opstellen, laat onverlet dat deze personen – ook al zijn zij bij voorbeeld bij de behandeling van de transsexueel betrokken geweest – hun oordeel in alle objectiviteit zullen moeten geven. Naast de deskundigenverklaring kan de rechter te allen tijde ambtshalve nog andere deskundigen horen.

In artikel 29b, onder a, waarin sprake is van een «daartoe bevoegde deskundige» is geen sprake van een foutieve formulering of zetsfout. Weliswaar zal de verklaring door de betrokken deskundigen gezamenlijk ondertekend worden, maar dit neemt niet weg dat ieder onderdeel, waaruit deze gemeenschappelijke verklaring bestaat, door een deskundige van telkens verschillende discipline dient te worden opgesteld.

Het spreekt voor zich dat de deskundigen alleen kunnen meewerken aan het opstellen van de gezamenlijk ondertekende verklaring voor zover dit een onderwerp betreft dat tot hun vakgebied behoort. Zo zal het eerste onderdeel van de verklaring, waarin tot uitdrukking wordt gebracht dat de verzoeker de overtuiging heeft te behoren tot de andere kunne dan in de geboorteakte is vermeld en dat die overtuiging naar het oordeel van de desbetreffende deskundige van blijvende aard kan worden beschouwd, worden opgesteld door bij voorbeeld een psychiater of psycholoog.

Het lid van de G.P.V.-fractie stelde vervolgens enkele vragen over het niet opnemen van een leeftijdsgrens in de wettelijke regeling. Is een consequentie hiervan niet dat een minderjarige transsexueel zonder toestemming van zijn ouders geslachtsaanpassing kan nastreven? Dit lid meende dat zulks nauwelijks aanvaardbaar is. Hoe oordeelt de bewindsman over de suggestie (zie: mr. F. W. Grosheide, «Naar een juridisch statuut voor transsexuelen» in: Nederlands Juristenblad, jaargang. 58, 2 april 1983) alsnog te bepalen dat personen beneden de 18 jaar hun verzoek tot wijziging van de geboorteakte ter zake van transsexualiteit vergezeld moeten doen gaan van een verklaring van ouders of voogden dat hunnerzijds tegen dat verzoek geen bezwaar bestaat? Sluit een dergelijke voorwaarde niet beter aan bij het vigerende stelsel van de ouderlijke macht?

Uit het feit dat in het wetsontwerp geen leeftijdsgrens voor het wijzigen van de geslachtsaanduiding in de geboorteakte wordt gesteld, mag niet worden afgeleid dat de minderjarige transsexueel zonder toestemming van zijn ouders de administratieve aanpassing kan bewerkstelligen.

In het – overigens zeer zelden voorkomende – geval dat de betrokken transsexueel voor het bereiken van de meerderjarigheid lichamelijk reeds aan het verlangde geslacht is aangepast, zullen de ouders of voogden als wettelijke vertegenwoordigers van het kind het verzoek om wijziging van de geboorteakte moeten indienen. De minderjarige transsexueel is immers handelingsonbekwaam. Gelet op het vorenstaande is het naar mijn mening niet noodzakelijk nog eens uitdrukkelijk in de wet vast te leggen dat personen beneden de 18 jaar bij hun verzoek om wijziging van de geslachtsaanduiding in de geboorteakte moeten laten blijken van de toestemming van hun ouders of voogden.

Ten slotte vroeg het lid van de G.P.V.-fractie of alsnog de vraag (blz. 11 voorlopig verslag) kan worden beantwoord hoe het onderhavige wetsontwerp zich verhoudt tot de bepaling van artikel 11 van de Grondwet over de onaantastbaarheid van het menselijk lichaam.

De door de leden van de G.P.V.-fractie gestelde vraag is op de blzz. 16 en 27 van de memorie van antwoord aan de orde gesteld naar aanleiding van vragen van de fracties van D'66 en C.D.A. Opgemerkt zij dat artikel 11 van de Grondwet toestaat dat bij of krachtens de wet beperkingen worden gesteld ten aanzien van het recht op onaantastbaarheid van het menselijk lichaam. De inbreuk op het recht op onaantastbaarheid van het menselijk lichaam, die uit artikel 29a kan voortvloeien, is op grond van het bepaalde in artikel 11 geoorloofd. Het onderhavige wetsontwerp biedt hiertoe de vereiste wettelijke grondslag.

De minister van Justitie,
F. Korthals Altes